

Beke Pál

Kistáj, kistérség, közösségi művelődés

Kistáj, kistérség, vagy éppen 'járás'

Írnám, ha fiamék nemzedéke értené ezt az *egy nap alatt bejárható területet* jelentő fogalmat, de hát voltak szívesek kitörölni közigazgatási gyakorlatunkból ezt azok, akik a '80-as években kitörölték. Éppen a 'város és vidéke' szókapcsolatot is említhetném, bár ez Erdei Ferenc óta egy kicsit irodalmias. Jobbára ugyanez 'városkörnyék' néven vonult be a magyar közigazgatási kezdeményezések közé. Úgy látszik azonban, hogy kísérleti próbálkozásnak bizonyult, s igazából egy átlagpolgár nem is tudhatja, hogy hol és mikor vágták vissza ezt a vállalkozást. Most itt állunk a 1990 óta önálló köztársaságként működő önkormányzataink szükség-teremtette település- és intézménytársulásaival, az ezeket sok esetben metsző statisztikai kistérségeinkkel (amelyekből – remélhetőleg! – valamikor csak lesz *választott vezetésű* település-együttes); a funkcióvesztés állapotában tartósított megyeinkkel, botcsinálta régióinkkal, s nem leljük az áttételt a központi és a helybéli igazgatás között.

Ha az ország precíz működtetését, és ebben az előbb emlegetett közigazgatási középfook szakszerű megteremtését azokra hagyjuk, akiknek ez a dolga, mi magunk akkor sem spórolhatjuk meg a *közösségi művelődés kistérségi (kistáji, járási, városkörnyéki) feladatmegoldásának* megtervezését és megszervezését. Persze abban sem vagyok biztos, hogy a korosztályomat követő népművelő-nemzedék és kenyéradó gazdáik közül a fiatalabb települési képviselők és polgármesterek értik-e, mit hiányolok, hogy miről beszélek a kistérségi (a kistáji, a járási, a városkörnyéki) szakmai feladatellátásról, szakmai fejlesztőmunkáról szólván. Jobbára kihunytt már praxisunkból ez a valamikor még végzett járási, gyakorlatilag *a falusi népművelői munkát gyámolító, a falvakban élők közművelődési lehetőségeit fejlesztő* tevékenykedés. Ebben való jártasságuk is inkább a nyugdíj felé ballagóknak van. Régen megszűntek már az ezt szolgáló álláshelyek; koncepció nincs, vonatkozó gyakorlat elvétve akad.

A kistérségi (és ismételten tegyük hozzá: a kistáji, a járási, a városkörnyéki) szakmai fejlesztő tevékenység természetesen szorosan összefügg a közösségi művelődés falusi helyzetével, a falvak közösségi művelődéshez értő szakembereinek létszámával, az ottani intézmények állapotával, felszereltségével és anyagi ellátottságával éppen úgy, mint a bármely környék központját jelentő kisváros művelődési otthonának teljesítőképességével. A kistérségi (kistáji, járási, városkörnyéki) szakmai fejlesztőmunka lenne hivatott mindezt összehangolni, a meglévő hiányokat kiegyenlíteni, a helybéli feltételek fejlesztését megtervezni és lebonyolítani.

Mindezekről morfondíroztam 2003 őszén egy szakmai folyóiratban,¹ annak reményében, hogy valakit majd csak érzékenyen érint a dolog! Nem csalatkoztam.

Már a következő folyóiratszám közölhetett egy hozzászólást.² Ez jó pillanatban érkezett. Éppen akkor gyűlt össze vagy háromszáz kollega szerte az országból formailag a Magyar Művelődési Intézet, gyakorlatilag a szakma következő évi tennivalóiról elmélkedve. A megjelent reagálás ürügyén 'kistérségi' szekciót szerveztünk közülük az ez iránt érdeklődőknek. Azon felvettem, hogy talán egy dunántúli és egy alföldi gyűlést kellene szervezzünk ebbéli tennivalóink összegzésére. Kiderült, hogy kellene egy észak-magyarországi, meg egy dél-alföldi összejövetel is, és jelentkeztek a dél-, aztán az észak-dunántúliak. Végül *nyolc* megbeszélésre került sor szerte Magyarországon.³ Minden esetben úgy, hogy a megérkezés délelőttjén vendéglátóink összefoglalták a tág környékekre jellemző kistérségi (a kistáji, a járási, a városkörnyéki) közösségi művelődési helyzetet, és még aznap délután-este az általuk ajánlott helyszíneken meg is tapasztaltuk az ebbéli hiányt vagy éppen az eredményt. A résztvevőkkel másnap az érzékelt gondok megoldását jelentő feladatvállalásokat összegeztük. Műhelybeszélgetéseink eredményeképp megfogalmazódott egy, a fejlesztés lehetőségéről és elképzelhető menetéről szóló elképzelés;⁴ elkészült a tennivalókat az elhangzottak alapján összefoglaló írás,⁵ és elkészült egy helyzetfeltáró filmbeszámoló⁶ a tárgyunkat jelentő, az alábbiakban összefoglalt fejlesztőprogramok mellett. Részletezésük előtt azonban két rokon témát érintő *kitérőt* kell tegyek.

A falusi közösségi művelődés

magára hagyott állapotát kell *először* szóba hozzam. Magyarázata lehet a jelenlegi helyzetnek, hogy a közösségi művelődés lehetőségének falusi jelenléte nem izgatott *senki hivatalosságot* az elmúlt fél évszázadban, ha nem számítjuk az erről fogalmazott ideologikus lözongokat. Szakmai gyakorlatom '60-as évek derekára eső kezdetéből emlékszem ugyan valamiféle falusi mozgóellátásra, és működött még a vidékjáró Déryné Színház, és bizonyosan más alkalmakból is megjelent úrfelmutatásként a statisztikákba bejegyezhető művelődési alkalom, de ne feledjük: minden pozitívumuk mellett *alkalmi* eseményekről volt minden esetben szó, korántsem arról tehát, amit a közösségi művelődés (akkor-tájt közművelődés) szókapcsolata jelez: *közösen* végzett helyi művelődési *folyamatok* szervezéséről, biztosításáról.

Pedig nem volt mindig így! Széchenyi reformkori alapítását több száz polgári, úri és ilyen-olyan *kaszinó* követte szerte Magyarországon, és vélhetően ezek mintáján tömegesen alakultak *olvasó-és népkörök* az ipartestületek, az egyházak vagy a szakszervezetek vezérelte *munkásotthonok*, a tulajdonos által a munkáslakótelepekre épített *kultúrházak*, a különféle jó szándékból alapított egyesületek és alapítványok *közösségi terei* mellett. 1988-ban adta közre a Művelődéskutató Intézet több mint 1.300 oldalon (!) azt a címjegyzéket,⁷ amely a kulturális egyesületek *neveit* rögzíti településenként; és bár nem tudható, hogy közülük hány ezernek volt klubja, épületrésze vagy önálló épülete, bizonyos, hogy többségük pusztán azért volt létjogosult, mert az odavalósiak *szerettek együtt lenni, együtt csinálni valamit*; ezt igényelték, ezt akarták.

Meg is tehatték.

Még láthattam ennek halvány fényét a '70-es évek elején. Történt ugyanis, hogy *Hódmezővásárhely* egyik tanyaközpontjában olvasókörieket féltő idős emberektől segélykérő levelet kaptunk. A város határát egyesítő téesz akarta terményraktárnak épületüket, amit még szüleik emeltek maga-maguknak szabadidejüket eltöltendő. A ház valahogy túlélte a háborút, a szervezeti átalakításokat, és emlékezetem szerint akkor éppen népfront-klubként működött a még helyben lakók örömeire. Összejöttek benne késő ősztől kora tavaszig estéként és a hétvégeken, és persze nyáron is, ha tehatték. Volt benne esküvő, keresztelő, halotti tor; rádió, újság, játékok. Ide hívták a szakembert, ha többüknek fájt a dereka, vagy ha döglöttek a tyúkok. Borversenyt, termékbemutatót, a gyerekeknek korrepetálást, az asszonyoknak népdalkört szerveztek. Néha színjátszócsoporthoz került falai közé. Úgy használhatták, ahogyan saját intézményéről manapság fogalmazta egy Veszprém környéki falucska kedves népművelője a már hivatkozott riportfilmben; „csak úgy bejönnek ide az emberek, tudja, ez nem egy hivatal”. Érveltünk tehát a városi tanács elnökhelyettesénél, hogy hagyják őket békében, de nem! „*Nem tudhatjuk, miről beszélgetnek azok ott odakünn*” mondta, és ezzel kiesett az általunk addig csak gyanított lóláb. „Bizonyosan a népköztársaság kül- és belbiztonságát félti”, csúfolódtam. „Azt” volt a válasz. Meg hogy ne komolytalankodjam.

Pedig csak együtt szerettek volna lenni az odavalósiak. Ám hiába szerették volna, hiába igényelték, akarták, követelték, *nem* tehatték.

A falvak közösségi művelődési szempontból elhanyagolt állapotairól szólván az igazsághoz tartozik, hogy volt sok jeles népművelő, tanács- és téeszelnök, népfront-vezető, párttitkár, helybéli értelmiségi, akik *nem mindenütt hagyták annyiban* a dolgot, különösen, amíg az iskola is jelen volt településükön. Tucat-szám sorolhatnánk azokat a helyszíneket, ahol *mindennek ellenére* működött a kultúrház vagy valami klubféle, esetleg használhatták az iskolát, a könyvtárat, a tanácsházát klubfoglalkozásokra, kóruspróbára, ismeretterjesztő előadásra, ezüst- vagy aranykalászos gazdatanfolyamra, színjátszópróbákra vagy bármi másra, avagy ahol faluházat emeltek a semmiből a megye akarata ellenére. Eszemben sincs tagadni működésüket, közösségépítő eredményeiket, s azt, hogy bizony bátoríthatta, gyámolíthatta őket egy-egy jeles népművelési felügyelő, az akkor még létező járási művelődési házak valamelyik tisztességes népművelője, lelkes karnagya, koreográfusa vagy éppen az általuk szervezett TIT előadók sora. Ám bizonyos, hogy ők képezték (és sokan vannak, akik képzik ma is) a *kivételt*; egyedi esetek valamennyien, zárványok a jellemző ürességben és hiányban. Ha nem lett volna így, miért is kellett volna szakmai programokat foglalmazni egy-egy kistáj közművelődési fejlesztésére⁸ – a jó szándékú tervek mindegyike szelíd óhaj maradt. Pénz híján? A nagypolitika akaratából? Magyarország sztyeppésítése szándékából?

Persze nem csak a falvakban. A fordulat évét, a kommunista hatalomátvétel időpontját követően a nagyközségekben, a kisvárosokban, a nagyvárosokban és a nagyvárosi kerületekben is *megszűnt* szinte minden közösségi művelődési

alternatíva, és maradt (ha lett) az egyetlen kultúrotthon. Bizonyosan ettől az időszaktól számolhatjuk a falvak, a tanyaközpontok közösségi művelődési lehetőségeinek kiürítését is. A városi hiányok megoldására is fogalmazódtak javaslatok;⁹ és bizonyára nem véletlen, hogy *ezeket sem követte semmi változás*.

A falvak körzetközpontból való segítésére már az ágazati főhivatal sem gondol. A kistérségi, vagy ahogyan valamikor mondtuk, a „(járási) területi-módszertani” szakmai segítőmunkára még a hivatalos statisztikai adatszolgáltatás sem kérdez rá; a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Informatikai Főosztálya által rendszeresített 2001. és 2002. évi Jelentőlap 274, illetőleg 301 sorából *egyetlenegy sem vonatkozik (!)*erre a tevékenységfajtára.¹⁰ Bizonyára, mert szerintük ilyen nincs.

Sem a pártállami évtizedekben, sem azóta nem sikerült tehát a közösségi művelődés intézményeit *mindenütt* létrehozni. Korábban talán politikai, vagy elvi okokból, netán mert nem jutott rá pénz; utóbbi másfél évtizedünkben a korábbi beidegzettség, a helyzet megszokása miatt, avagy a sok egyéb tennivaló vonta el a figyelmet róluk. Ám az is lehet, hogy illúzió minden lakott helyen önálló funkciójú önkormányzati művelődési otthont elképzelnünk, és mindegyikükbe függetlenített, képzett népművelőt állítanunk. Ha azonban mégis azt akarjuk, hogy mindenhol legyen¹¹ közösségi művelődésre alkalmas hely („közösségi tér”, ahogyan az újabb, e szakmára vonatkozó rendeletek fogalmazzák), akkor azt nem lehet másképpen elképzelnünk, mint *az általa érintettek önkéntességére és öntevékenységére alapuló társadalmiasított* formában, tehát a tevékenykedés iránt elkötelezetten érdeklődők aktív közreműködésével úgy, hogy a működésüket garantáló *szakmai segítségnyújtást* számukra mindenféleképpen biztosítjuk. Kitérőmben *másodjára* erről szeretnék szólni.

Az egyesületi intézményműködtetés

jeles, bár jobbára elfeledett hagyománnyal bír Magyarországon. Szerinte Európában így működnek ezek a nálunk hiányzó léptékű intézmények. Nem a megfelelő módon működő művelődési központjaink *helyett* kellenének, hiszen a hiányolt, a működtetésüket önkéntesekkel megoldó intézmények az *elsődleges* közösségi igények kielégítésére valók, míg ma meglévő felmenőik a *differenciált*, az eszköz-és szakemberigényes művelődési folyamatok/alkalmak megvalósítását végzik. Egyik sem teszi feleslegessé, és egyik sem helyettesítheti a másikat, sőt! Ha a közösségi működtetésű intézményből egy-egy nagyobb településen több lenne, az igények általuk is sokszorozódnak, amitől a városi művelődési ház igénybevétele megnövekszik. Az apró falvakban a társadalmiasítás eredményeképp sokasodó intézmények is új kulturális-művelődési igényt generálnak; a térségközpont kulturális-művelődési ajánlatát így többen fogyasztanak. Nem mond ellent egymásnak a több fokozatúvá váló intézményrendszer hasonlóan ahhoz, ahogyan a kerékpár sem tagadja a repülőt; és ha egymást nem is feltételezik, attól még mindkettőre szükség lehet. Bár mindegyikük közlekedési eszköz, ám másra valók.

A helyben lakók öntevékenységéből működtetett, a település önkormányzatától segített közösségi tér különös hozadékot terem; mindegyikük a *demokrácia műhelye* is. Az csak az egyik dolog ugyanis, hogy valaki zenél, táncol, barkácsol, énekel, verset mond, dzsúdózik, fotóz, focizik, rajzol vagy fest, amatőr filmet készít avagy bármi mást csinál benne; teheti ha van lehetősége, és különösen, ha akarja. Kaphat hozzá szakvezetőt, anyagot, fűtést, világítást és társakat, mint ma jobbra a nagyobb városokban. Ám *mindegyikük tag* saját művelődési otthona intézményfenntartó egyesületében; tag- (míg másutt részvételi-) díjat fizet, ám ez csak az egyik kötelezettsége. Részt kell vennie aktivitása/mániája megtervezésében és érdekérvényesítésében is. A ma hiányzó, bár most elképzelt intézményeknek nyilván maximalizált teljesítőképessége van szobái (termei, műhelyei) használatában ugyanúgy, mint az anyagi teherbírás terén. Bizonyos, hogy mindegyik szerveződés/aktivitás/tevékenység *a maga igényei szerint magának kívánja* mindenből a legjobbat és a legtöbbet; és bizonyos, hogy nem mindenki kaphatja meg mindazt, amit szeretne. De hogy *mennyi legyen az annyi*, az sehol másutt nem dől el, mint azon közgyűlések sorozatán, ahol valamennyi aktivitás megjeleníti és érvényesíti érdekeit.

Aztán egyszer csak kiderül valakiről, hogy nemcsak ügyes zenész, táncos, barkácsoló, énekes, versmondó, fotós, focista, rajzoló, festő, amatőrfilmes vagy bármi más, hanem ügyes *érdekképviselő* is. Ha nem tiltakozik, előbb-utóbb az intézmény elnökségében találhatja magát. Ha tetszik neki ez a szerep, könnyen delegálhatják a város, a megye, a régió kiépülő struktúrájába. És még ha nem is; azt valamennyien megtanulhatják a zenélés, a táncolás, a barkácsolás, az éneklés, a versmondás, a fotózás, a focizás, a rajzolás, a festés, az amatőr filmkészítés vagy bármi más közben, hogy döntéseik *felelősséggel* járnak, amihez közös bölcsesség kell. Hogy a közös bölcsesség nem magától, hanem a *kölcsönös tájékozódás révén* terem. Előbb-utóbb megtanulják az *együttműködést*, a másik ügyéhez való *toleráns* közelítést, a győzelmek és a vereségek elviselését. És azt, hogy közülük persze *egyik sem végleges* soha. Megtanulják, hogy *mindennek ára van*, s hogy a döntésük pénzbe kerül. Megtanulnak mérlegelni, dönteni és *nemet* mondani. Valaminek érdekében takarékoskodni, vagy éppen bevételt elérni. Megtanulják az *életet kicsiben*, saját művelődési otthonuk falai között úgy, hogy mindezek alkalmazását *azon kívül sem* felejtik el. E kívánatos intézmények így tulajdonképpen az élet tanítómesterei. Ezért is írtam volt, hogy a közösségi művelődés színterén túl a demokrácia műhelyei is.

Attól persze még messze vagyunk, hogy mindezek ezerszám legyenek; hogy mindegyiküket finanszírozza valamilyen állami normatív pénzügyi keret, hogy szakemberek százai segítsék munkájukat úgy, mint a boldogabb sorsú országokban. Hiszen még alig van belőlük néhány tucat! *Az azonban óriási eredmény, hogy a legújabb kori Magyarországon mégis (újra) léteznek a hely-béliek által vezérelt művelődési otthonok!* Megalakult ernyőszerületük, a Civil Közösségi Házak Magyarországi Egyesülete is, amely hasonlók alakításának segítségébe, egyidejűleg az így működő intézmények jogi, szakmai, anyagi helyzetének rendezésébe fogott.

Megindulttehátaközösségiművelődéshiányainak pótlása. Ideje elgondolkodnunk azon, hogy sokasodásukat miként szorgalmazzuk, és hogy ha már megalakultak, úgy miként juthatnak szakmai segítséghez különösen, hogy az *egyesületi intézményműködtetés leginkább az aprófalvakra, a városi perifériákra, tehát az eleddig elhanyagolt és intézmény-, és így szakmai tudáshiányos területeinkre jellemző*. A közösségi művelődés szempontjából évtizede, sok esetben fél évszázada kiüresített falvak (és városi településrészek) *önmagukra hagyva* csak hosszú évek múltán lesznek képesek *önmaguktól megteremteni* azt a sokszínű közösségi művelődési tevékenységlehetőséget, ami a helybéli polgárok képességfejlesztésében már ma is elemien fontos lenne. Az emberöltőnyi hiány beláthatatlan hátrányt teremtett az ilyen körülmények között élőknek, és *perifériára szorítja, nehezíti e térségek társadalmi, gazdasági felzárkózását, a tudásalapú társadalom ottani (fél-magyarországnyi) megteremtését*. A korábban említett kistérségi műhelybeszélgetéseink eredményeképp megfogalmazott

kistérségi fejlesztőprogramok

mindezeket együttesen kívánnak segíteni. Mindegyikük eltér egymástól, ami természetes, hiszen mindegyiket *más* fogalmazta a többiektől *eltérő* körülményei és lehetőségei között. Szándékaik azonban rokoníthatók. Hasonlítanak abban is, hogy a polgárok kulturális-művelődési *öntevékenységének* bátorításában és fejlesztésében, egyidejűleg a felkeltett aktivitás *szakmai segítségével* látják a megoldást. Ebbéli szándékuk kapcsolatot talál a közösségi művelődés hazai *régmúltjával* éppen úgy, mint napjaink *európai* tendenciáival. Némelyik már az itt leírtak szerinti *megvalósítás* stádiumába került, mások az éppen megérkezett támogatás kívánalma szerint némileg bővülnek, módosulnak.

Kívánatos lenne, hogy mindegyikük megvalósuljon. Nem csak azért, hogy néhány tucat településen perspektívát kapjanak a fiatalok, a munkát vagy társakat keresők. Nem csak azért, hogy újabb képzési, átképzési lehetőség, új amatőr művészeti csoport, filmklub, ifjúsági egyesület, közművelődési színtér vagy bármi más szülessen a helybeliek jó érzését, komfortérzetét, egymás megismerését, együttműködési készségét megismerendő és megteremtendő; tudását és készségeit fejlesztendő. Ezek mellett az is jelentős hozadék, hogy végre megtudjuk: *melyik elképzelés életképes és életrevaló; melyik az, amelynek megismertetését a későbbiekben szorgalmazzunk, tanulságait népszerűsíteniünk* kell. S megtudhatnánk végre azt is, hogy milyen eredmények milyen további megoldandókat teremtenek, s hogy mindezek megvalósítása mennyibe kerül.

Programjaink közülük a *derecskei*, a *komáromi* és a *lenti* a vonzásköri központ településének művelődési otthonára alapozza statisztikai térsége közösségi művelődési fejlesztését. A *dunaszentbenedeki* és a *túristvándi* nagy statisztikai térségéből csak néhány környékbeli falu közös kulturális-közösségi előrevitelét célozza. A *bokodi* egy már működő térségi struktúrát kíván a közösségi művelődés kistérségi fejlesztésére alkalmassá tenni. Több olyan programról

is számot adhatunk (a *kisbéri* térség, *Komárom* és vonzáskörzete, a *Vasi Hegyhát*, a *Felső-Kiskunság* esetében), amelyek közösségfejlesztési technikák alkalmazásával tervezik térségük kulturális előrehaladását. Kulturális-művelődési civil szervezőerőt teremtene a *kondorosi* és a *szigetvári* program. A turizmus erősítését használja térségfejlesztő erőnek az *egri* kistérségi szándék. Speciális térségi fejlesztőmunkát rögzít a *Bakonyzombathelyen* megfogalmazott terv; ők sajátos térségi szakiskola létrehozásától várják gondjaik egy részének megoldását.

A felsoroltak közül az alábbiakban öt kistérségi fejlesztőprogramot mutatunk be, valamennyi a Dunától keletre fekvő településeket érint.

Derecske kistérségi közösségi művelődési modell felépítését és működtetését tervezi annál is inkább, mert a jelenlegi közigazgatási reformok kapcsán a kistérségi feladat-ellátási rendszerből *kihagyták* a közösségi művelődést. A modell készítői ezzel is felhívják a figyelmet arra, hogy a vidék katasztrofális népességszökkenését *a rendszer felállítói tudomásul veszik, de nem a tendencia megállítására törekszenek, csupán a tényekhez igazítják* feladat-ellátási rendszereiket. Európában ugyanis olyan szakmai területek szakértőit hívják a rurális térségek népességmegtartásának elősegítésére, akikkel itthon *nem számolnak*. Ezek a területek a *vidékfejlesztés* és a *közösségi művelődés*. Közös szegmensük is van, az *ifjúságfejlesztés*. Modelljük e szakmai területek eszköztudományának segítségével akar kistérségi szinten *a helyi erőforrások területi koncentrációjával* eredményeket elérni.

A fejlesztés alapfeltételei adottak: van egy kistérségi hatókörű kulturális szakmai háttérszervezet, egy kulturális, művelődésszervező, közösség- és vidékfejlesztő kht., mint a folyamat generálója és integrátora szakembereivel, infrastruktúrájával. Adottak a helyi döntéshozók, apparátusai, intézményei, a civil szervezetek, a vállalkozók.

A fejlesztőmunka első lépcsőjeként partnerkapcsolat kiépítésével olyan programokat indítanak, amelyek eredményeképp *a helyi szereplők és közösségeik képesekké válhatnak saját elképzeléseik megfogalmazására és projektek indítására*. A helyi döntéshozókat, a vállalkozókat és a civil szervezeteket integrálnák a közösségi gondolkodást szorgalmazó fórumok, tréningek, előadások, közösségi rendezvények mind a 11 településen. Konkrét mintaprojektet indítanak *Mikepércsen*. Itt a SAPARD program keretében megújuló közösségi ház napi programozását tervezik meg közösségi felmérés eredményeképp a lakosság aktivizálásával, a szerves közösségi gondolkodás újraindításával.¹²

Túristvándi. Programjuk *az egy környéket jelentő Túristvándi, Kölcse, Sonkád, Füledd, Kömörő, Tiszacsécse települések összehangolt közösségi művelődési fejlesztését* célozza. Az itt élő emberek nagy része a rendszerváltozás után elvesztette munkáját. A mezőgazdasági termékek piaca beszűkült. Mindenfajta közművelődési szervezet megszűnt. A gazdaság átalakulásával együtt járó

munkanélküliség a térséget súlyosan érinti, meghaladja a 25 %-ot. A lakosság nagy része alulképzett; csak 2,2 %-uk rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Tanult szakmája 44%-nak, érettségije 13%-uknak van; 20,8 % csak általános iskolával, vagy azzal sem rendelkezik. Az új gazdasági környezet és az EU-tagság olyan újabb kihívások (magasabb iskolai végzettség kívánalma, magas követelményrendszer a vállalkozások területén, szakmai profizmus, „élethosszig tartó tanulás” stb.) elé állít mindenkit, ami elengedhetlenné teszi a humán erőforrás képességfejlesztését.

A közösségi művelődés fontos része a humán erőforrás fejlesztésének, hiszen az alapvető feltételek egy részének biztosításán túl nemcsak ahhoz járul hozzá, hogy a lakosság minőségileg jobb életet élhessen, hanem az ifjúsági korosztály „nevelésével” a fejlődési folyamat fenntartásához is. A települések fiataljai között nagy számban, közel 70%-ban vannak, akik nagyon rossz szociokulturális viszonyokkal rendelkeznek. Mivel az ilyen gyerekek a kortárs csoportokon keresztül szocializálódhatnak, *elengedhetetlen olyan ifjúsági közösségek létrehozása, amelyek kedvező irányba befolyásolják a települések ifjúságának mentális és emocionális képességeit.*

A projekt megvalósítási területéhez tartozó településeken a közművelődési feladatok ellátása négy településen megoldatlan. Korábban minden településen önálló szakembert alkalmaztak. *Túristvándiban* citerazenekar, ifjúsági klub, mozi, színjátszó csoport működött. *Kölcseben* klub, mozi, színjátszó táncsoport. *Kömörőben* népdalkör. *Sonkád*on, *Fülesden*, *Tizacsécsén* mozi és klub. *Sonkád*on és *Kölcseben* a betlehemes népi játékoknak is nagy hagyománya van. Ezek mára szinte teljesen megszűntek. A közösségek felbomlottak.

Az érintett települések e probléma leküzdésére és a hosszabb távú célok elérésének érdekében *egymással együttműködve közösen kívánják a közművelődési feladatokat ellátni.* Programjuk a hosszú távú közös közművelődési fejlesztési terv kidolgozása, a közművelődési hálózat és az együttműködés kialakítása. A projekt *első ütemét* jelentő egy éves időtartam alatt az egymással együttműködő települések közös közművelődési hálózat kiépítését valósítják meg, és elkészítik a települések közművelődés-fejlesztési tervét. Megbeszéléseket szerveznek az önkormányzati vezetőkkel, kidolgozzák az együttműködés kereteit, közös helyzetelemzést, szükséglet-felmérést készítenek. Feltérképezik a lehetséges partnereket. Civil térképet készítenek. A cél megvalósítását szolgáló tevékenységek kidolgozását közösségfejlesztő szakember segítségével képzelik el; ő segítene a további közös cselekvési terv, illetőleg a továbblépés alternatíváinak kidolgozásában.¹³

Felső-Kiskunság. A térségben lévő két, *egyesületi működtetésű civil közösségi ház és információs központ előtörténetének, működésének, eredményeinek széleskörű megismertetésével a térségben e működési forma népszerűsítése és elterjesztése a cél, olyan települések civil szervezeteinek aktivistái körében, ahol nincs közösségi szintér, ám erre vonatkozó szándékuk van.*

A Felső-Kiskunság központjában, *Kunszentmiklóson* általános művelődési

központ (ÁMK) működik, a helyi közösségek közösségi szintéren nem használják. A művelődési otthoni részegységnek jelenleg nincs szakmai vezetője. A térség települései közül *Tasson* nincs művelődési ház, mert eladták épületét, ám egy használaton kívüli moziépület még van, ami az önkormányzat tulajdonát képezi. A *Tassi Kulturális Egyesület* egy esztendeje működik, néhány nagyrendezvényt szervez. Két középfokú közművelődési szakember tagja az egyesületnek. *Kunadacson* a felújított művelődési házat a Felső-Kiskunsági Községi Munkások Egyesülete közművelődési feladatátvállalásban működtette két évig. Az Egyesületnek egy felsőfokú végzettségű kulturális menedzser tagja van. *Kunpeszéréren* az Együtt Kunpeszérért Egyesület egy évig működtette a művelődési házat teleház funkcióval is, részbeni közművelődési feladatátvállalással. Nincs szakmai végzettségű emberük. *Szabadszálláson* az önkormányzat intézményeként működik eredményesen a Művelődési Ház. *Szalkszentmártonban* korábban önálló művelődési ház volt, most ÁMK-ként működik, van népművelőjük. *Dunavecsén* az önkormányzat működteti az intézményt, szakmai végzettségű igazgatóval. *Dunaegyházán* van épület, de nem funkcionál. *Apostagon* is van művelődési ház, a könyvtáros vezeti. *Újsolton* nincs se intézmény, se közösségi tér. *Kunbábonyban* (a Kunszentmiklóshoz tartozó tanyabokorban) szintén nincs közösségi szintér. A településrészen a Közösen Bábonyért Egyesület működik 2004-től közösségi programokat szervezve.

Az elmúlt években szervezett fejlesztő kísérletek: 2000-ben *Tasson* az önkormányzat közművelődési rendeletét készítették elő a helyiek bevonásával közösségi munkások. A rendeletet a mai napig nem fogadták el. A mozi épületének közösségi térként és teleházként történő üzemeltetésére pályázat készült, amely elnyerte ugyan a támogatást, de az önkormányzat visszalépett a szerződéstől. 2002-ben *Kunadacson* valósult meg a Tassra tervezett program. A korábban vállalkozó által diszkóként üzemelt épületet lelakták, majd az önkormányzat felújította és 2002-ben a Felső Kiskunsági Községi Munkások Egyesületét bízta meg közművelődési feladatátvállalás keretében az üzemeltetéssel. Első évben 1 milliós támogatást és a rezsit 50%-át biztosította, bérleti díjat nem kért. Az egyesület egy foglalkoztatási program keretében tudta elkezdni a működést és a funkciók kialakítását. A második évben kicsit több támogatást adott, és egy közhasznú foglalkoztatottat biztosított, bérleti díjat nem kért, ám a rezsit nem fedezte. (Megvalósított funkciók: közösségi szintér biztosítása a helyi kezdeményezésekhez, saját kulturális-közösségi programok, teleház funkció, kávéház, papírbolt, helyi újság, falugazdász és agrárkamrai tanácsadó irodája, projektiroda, szociális szolgáltatások.) 2003-ban *Kunpeszéréren* kezdődött hasonló program. Az önkormányzat 300.000,- Ft-tal és a bérleti díj elengedésével támogatta a helyi egyesületet. A rezsit az egyesület biztosította, valamint készpénzt tett a programba. Külső támogatásból 4+1 főt foglalkoztattak. *Kunszentmiklóson* a Szülők Egyesülete teleház eszközpályázaton nyert. A helyet az önkormányzat biztosította, egy év alatt többször módosuló helyszínnel. Az ígért közösségi épületet nem tudta rendelkezésre bocsátani.

A Felső-Kiskunsági Községi Munkások Egyesülete egy másik forrásból nyert a közösségi tér felújítására támogatást. A Szülők Egyesülete a kunadacsihoz hasonló funkciókra keresett támogatót, de szándékuk nem sikerült.

Jelen programjuk projektbemutatót és elemző szemináriumokat céloz, kiadványt, honlapot, kapcsolatépítést, tanulmányutakat tervez; az új kezdeményezőket segíti közösségfejlesztő, szervezetfejlesztő munkával, képzéseket indít a kezdeményezők számára ott, ahol a majdani működtetők is részt vesznek az elképzések kidolgozásában, a működtetésre való közös felkészülésben.¹⁴

Kondoros. Feladatuk az évtizede működő egyesületük tapasztalatára és szervezőerejére támaszkodva *kistáji kulturális hálózat kiépítése* a fellelhető intézmények és a megszervezett civilek részvételével; kistérségi összefogás kialakítása, a kistérségi menedzserek kulturális területre való bevonása.

A program a szarvasi kistérségben *Csabacsúd, Kardos, Örménykút, Kondoros*, a békési kistérségben *Hunya, Kamut*, a békéscsabai kistérségben *Kétsoprony* településeket érinti, amelyek 12 km²-es körzetben helyezkednek el Kondoros körül. Népeségének elöregedése növekszik, nő a háztartások szétesése, emelkedik a gyermekét egyedül nevelő szülők száma. A családok életritmusa felgyorsult, a társadalmi minták és értékek átrendeződtek. A kistérségi koncepcióból általában kimarad a közművelődés. A civilek többsége gyenge és alulfinanszírozott. Régiós szintű, fiatalokra irányuló közösségfejlesztés nincs, az általános iskolából kikerülő fiatalok nagy részének egyetlen hétvégi szórakozási lehetősége a vendéglátóegységek biztosította szolgáltatások. Rendszeres gyakorisággal megrendezett, a szabadidő hasznos eltöltésére irányuló térségi program nincs; helybéli is csak az egyházak, illetve néhány civil szervezet szervez. Szórványosan ifjúsági szubkultúrák jelennek meg. A kisteleplésen élők kirekesztődnek az információs társadalomból a megfelelő technikai háttér hiányában. Az érintett településekből kettőn van felsőfokú, egy településen középfokú közművelődési szakember, három településen pedagógus látja el a szervezési munkákat, egy településen óvónő végzi a kulturális tevékenységet. A településeken az önkormányzatok civil támogatást is biztosítanak, hiszen a közművelődési rendezvények civil támogatással valósulnak meg.

A program során alkalmazott módszerek: *szociológiai felmérés* (kérdőíves módszerrel a települések lakosait felkeresve, házról-házra járva végeznék a helyi erőforrások felkutatását, a programba bevonható leendő szakemberek megtalálását); *kistérségi kulturális adatbázis kiépítése* (a felmérés elemzése után településenként kulturális erőforrás térkép készítése); *kistérségi kulturális koncepció kidolgozása* rövid-, közép- és hosszútávon. A stratégiára alapozva településenként intézkedési terv és cselekvési program kidolgozása. *Közösségfejlesztés-képzés* (közművelődési szakemberek számára vezetéselmélet, szervezetalapítási ismeretek, pályázatiíró tréningek, csoportpszichológia, közösségfejlesztés, csapatépítés, jogi ismeretek); *személyes tapasztalat- és élményszerzés, klubfoglalkozások* (minden pénteken este 17-

22 óráig kínálnak tartalmas, kulturált szórakozási lehetőséget a térségi fiatalok számára a fent megjelölt módszerek alkalmazásával oly módon, hogy minden hétvégén más településen rendezik meg a kistérségi klubfoglalkozásokat. Céljuk olyan, a térségi fiatalokra építő közösségek szerveződésének a segítése, amely közösségek *a későbbiekben megfelelően megerősödve önszerveződésükkel, kreativitásukkal, közösségi gondolkodásukkal a saját közösségi igényük és szükségleteik megfogalmazásával, céljaik megvalósításával megfelelő humán erőforrása, fejlesztője lehet* településüknek. A helyi fiatalok részére a hétvégi szabadidős programok megválasztásához változatos; a kreativitást, a közösséggé-formálást elősegítő programlehetőségeket teremtenek képesség- és készségfejlesztő, ismeretszerző, az egészséges életmódra nevelő, a szabadidő hasznos eltöltésére irányuló programok szervezésével. A közösségi élményhez jutás lehetőségének megteremtését identitástudat-erősítéssel, a tolerancia kialakításával, az empatikus készségek erősítésével végzik. A társadalmi beilleszkedés elősegítését a korosztályt érintő kérdések felvetésével és megbeszélésével, a helyes önismeretet, önértékelést és önbizalom kialakítását és elmélyítését közösségi élményeken keresztül oldják meg.

Elvárható eredmény: kistérségi kulturális adatbázis kiépülése, kistérségi kulturális humán erőforrástérkép, kistérségi kulturális koncepció vázának felállítása, a kistérségi kulturális politikába a humán erőforrás aktív részvétele, Kondoros központtal a kistérségi kulturális politika generálása, a mintaprojekt publikálása.

A programot megvalósító szervezet a *Kondorosi Faluszépítő Baráti Társaság* 1992-ben szerveződött és 1995-ben egyesületi formát öltött. Olyan magán-személyek alapították, akik Kondoros kulturális életének fejlesztését, a település életének előmozdítását tűzték ki célul. A tagság 47 fős, akik a településhez vagy a környékhez kötődnek. Az egyesület folyamatosan szervezi a művelődési életet, és rendszeres programokat tart saját tulajdonú tájházában.

Az elmúlt két-három évben tevékenységi köre kibővült; a nagyrendezvények mellett a település civil életének átfogó segítségét, koordinálását is fölvállalták. Az egyesület (tevékenységének kiszélesítésével) hat év óta működteti saját *szlovák-magyar tájházát*. Itt a kiállítás mellett másik három helyiségben kapott helyet az egyesület *informatikai szolgáltató tevékenysége*, valamint irodája. A házat rendszeresen látogatják a diákok is. *Délutánonként 40-50 gyerek fordul meg, akik társasjátékoznak, az udvaron röplabdáznak, tollasoznak, kosaraznak, illetve számítógépeznek.* A fiatalok számára rendszeres *hétvégi-esti programokat* szerveznek. 2001-ben elkezdődött a helyi hagyományokra épülő *nyári táborok* szervezése a gyermek- és ifjúsági korosztály részére. A tájházban tartott fazekas- és fafaragó-táborban döntően hátrányos helyzetű gyermekek vettek részt.

Ekkor kezdődött el a település *kulturális feltérképezése* is. Ennek első fázisaként a község déli részén minden háztartásra kiterjedő *szociológiai felmérés* történt a művelődési, szórakozási igényekről és a helyi kulturális erőforrásokról. Az egyesület kezdeményezésére jött létre *három oldal – a civilek, a vállalkozók és az*

önkormányzat – részvételével az a „Jövőműhely”, amely a település fejlesztését szolgálja. A havonta tartott megbeszéléseken sikerült kialakítani a rövid-, közép- és hosszú távú koncepció főbb vonalait, és megállapodtak olyan konkrét témakörök elősegítésében, mint a mezőgazdaság és az idegenforgalom. A *települési környezet fejlesztésében* már a játszóterek, utcabútorok kialakításáig jutottak, és pályázati pénzzel megvalósult egy tőrekonstrukció. Az egyesület környezeti ügyekben már korábban is rendszeresen tevékenykedett: faültetés, szemétszedési nap, temető rendbe hozása, a temető mögötti tó kitakarítása, fajátszótér létesítése, parkosítás stb. – ezekhez az önkormányzat rendszeresen ad gépeket, segítséget.

A tájház a közösségi élet tere, a helyi civil élet központja. A településen működő több mint harminc civil szervezet számára is helyet biztosít (közülük 21 bejegyzett jogi személy). A tájházban tartják *fórumaikat*, rendszeres és alkalomhoz kötődő *rendezvényeiket, összejöveteleiket*. Az is előfordult, hogy helyi egyesület itt alakult meg. Havonta rendszeresen szerveznek *Civil napokat*, amelyeket alkalmanként szervezett civil találkozókat egészítenek ki. Ezek lehetőséget teremtenek az *együttgondolkodásra*: a helyi egyesületek közötti *tapasztalatcserére, a közös munkára, valamint lobbizásra* (pl. az önkormányzatnál). Ez is hozzájárul Kondoroson a *sokrétű civil élet kifejlődéséhez*.

Egyesületük kiterjedt, *számítógépen alapuló segítő-szolgáltató tevékenységet* is végez. A teleház aktív működése óta nőtt azoknak a száma, akik a szolgáltatásokat a környező kistelepülésekről is igénybe veszik. Így szorosabb kapcsolat jött létre a környező települések egyes szervezeteivel is. Erre alapozva készítették el kistérségi középtávú stratégiájukat.¹⁵

Egri kistérség. *Két mikrotérségbe telepített fejlesztési irodával, a kistáj adottságainak összegzésével, kulturális és természeti értékeket bemutató térségi programcsomagok készítésével* növelnék a települések turisztikai vonzerejét az Eger Körzete Kistérségi Területfejlesztési Önkormányzati Társulás 19 tagtelepülésén: Eger városban és közvetlen szomszédságában lévő *Andornaktálya, Bogács, Bükkzsérc, Cserépfalu, Cserépváralfa, Demjén, Egerbakta, Egerszalók, Egerszólát, Felsőtárkány, Kerecsend, Maklár, Nagytálya, Noszvaj, Novaj, Ostoros, Szarvaskő és Szomolya* településeken.

Az Eger Körzete Kistérségi Társulást alkotó 19 települési önkormányzat megyehatáron átnyúlva szerveződött önálló, saját perspektívát teremtő kistérséggé. A települések kiváló adottságú környezete elsődlegesen a turizmusnak kedvez. A természeti környezet az alapja az évszázados szőlő- és bortermelésnek. A kistérség összes települése része az egri és a bükkaljai történelmi borvidéknek.

A kistérség turisztikai adottságai kiemelkedően jók. Koncentráltan vannak jelen a természeti-táji és a történelmi-építészeti értékek, a turisztikai kínálat minden jelentősebb részterülete. A turisztikai információs rendszerek fejlesztése nélkül az adottságok azonban csak az esetlegesség szintjén maradnának, ami a hasznosítás hatékonyságát erősen rontaná.

Helyikezdeményezést követően máre lindították a kistérségi marketing programot, amelynek célja a turizmus élénkítés és az egységes kistérségi arculat kialakítása mellett az, hogy *erősödjön a térségben az identitástudat*. A célok megvalósulásához több kistérségi marketing-kiadvány készült el magyar, német és angol nyelven. E mellett fontosnak tartják az interneten való megjelenést is.

Kiemelt feladatként jelentkezik, és az idegenforgalomhoz szorosan kapcsolódik a társult önkormányzatok területén *a közművelődési feladatok megoldása, a helyi kulturális programok szervezése, a hagyományőrző csoportok életben tartása*. Erre a feladatra eddig nem tudunk forrásokat összpontosítani.

Programjuk tartalma: az egri kistérség 2 mikrotérségében a helyi humán- és természeti erőforrásokra épülve olyan fejlesztést terveznek, amely a mikrotérség *kulturális és idegenforgalmi szükségletét* egyaránt felöleli. A tervezett koordinációs irodák a mikrotérségek azon adottságainak fejlesztését végeznék, amelyek jelenleg *kihasználatlanok vagy alacsony színvonalon* hasznosulnak. A leendő irodák közül a *keleti (Noszvaj központtal)* főleg a gasztronómia, a kulturális hagyományok, a természetvédelem, a Bükki Nemzeti Park, az erdők, a lovas- és kerékpárútvonalak köré szervezhető programok szervezését, míg a *nyugati (Egerszalók központtal)* a kulturális programok szervezése mellett a gyógy- és termálvizek, illetve az egészségturizmus fejlesztését végelné. A helyi hagyományokra, kulturális értékekre épülő idegenforgalmat felhasználva céljuk és szándékuk a térségi bevételek növekedése, a térségben élők munkalehetőségének fejlesztése, és ezzel életminőségük javítása, népességük megtartása. Ennek érdekében *felmérik* a kistérségben található hagyományápoló tevékenységet folytató szervezeteket és embereket; amennyiben lehetséges, bevonják őket a kistérségi közösségi életbe. „*Műhely*”-munkák szervezésével konkrét projektek megvalósítását, a tapasztalatok átadását, a jövőbeni tervek megfogalmazását tervezik a térség turisztikai menedzsereivel, népművelőivel, programszervezőivel. *Komplex ajánlatokat* készítenek a települések attrakcióinak összhangjára épülve, amelyek figyelembe veszik a helyi, kistérségi fejlesztés környezeti, társadalmi, kulturális és gazdasági szempontjait. *Partnerkapcsolatokat* építenek az önkormányzatok, a vállalkozások, a civil szervezetek között. *Rendezvényeket, kiállításokat* szerveznek a kistérség természeti és humán erőforrásaira építve. *Információgyűjtés, adatbázis készítés, képzések, tanfolyamok szervezése* (pl. a minőségi vendégfogadás területén) ugyancsak programjuk része.

A megvalósítástól elvárt eredmények: aktívabb közösségi élet, a helyi programok színvonala és száma gazdagodik. A térség marketingje javul. A szabadidő helyi, „hasznos” eltöltésének lehetősége bővül. A térség vendégfogadó képessége fejlődik. Az üres épületek kihasználtsága megoldódik. Új partnerkapcsolatok alakulnak. A térség versenyképessége, vonzereje, ismertsége tovább növekszik. A turisztikai kínálat mennyiségében és minőségileg fejlődik. Az ár- és adóbevételek növekednek. Művelődési intézmények fejlődnek, szolgáltatásaik bővülnek, ajánlatuk színvonala emelkedik.¹⁶

Ahány kistáj, annyiféle fejlesztőprogram

szükséges úgy, ahogyan Varga Csaba mondta a '80-as évek elején a *balaton-szabadi falureform helyszíneit* meglátogatóknak,¹⁷ kérve őket, hogy ne másolják azt, hiszen a települések, körülményeik, az ott élő emberek és életlehetőségeik sokfélék. Ami valahol bevált, attól még *nem* másolható. A fejlesztés sikerét befolyásolhatja az abban közreműködők helyi elfogadottsága, habitusa. Befolyásolhatja a változtatásra való helybéli hajlandóság, egy-egy hangadó, véleményformáló személyiség hozzáállása és még sok minden más a hagyományoktól az éppen ott adott lehetőségekig. Amikor korábban arról szóltam, hogy fejlesztőprogramjaink célja az is, hogy 'megtudjuk, melyiket ajánljuk máshová', korántsem arra gondoltam, hogy a kezdeményezések szabadon áttelepíthetők, mint egy karosszék vagy egy almárium. Legfeljebb megközelítésük, gondolkodásmódjuk, eszközrendszerük.

Ezért kell csínján bánnunk a boldogabb sorsú országok tapasztalataival, eljárásaikkal honosításával is. Bizonyos, hogy az utóbbi fél évszázad számtalan sikeres közösségi művelődési kezdeményezést eredményezett odaát, a Lajtától nyugatra; és biztosak lehetünk abban, hogy a falusi térségekre, a mieinkhez hasonló településszerkezetekre is alkalmaztak sok bevált eljárásmódot. Ám egyikük sem másolható indigóval; mindegyiküket meg kell ismerjük, aztán össze kell vessük körülményeinket, adottságainkat az övékkel, aludnunk kell rá néhányat, és ha még ekkor is alkalmasnak látszanak, *logikájuk* honosítandó.

Nem kétséges, hogy szerte Magyarország kistájain és különféle kistérségeiben a fentiekkel rokonítható szándékok munkálnak, bár mások előtt jobbra titokban maradnak. Nincs olyan fórum, ahol ezeket közzétennék. Aki e szöveg olvastán kedvet érez ahhoz, hogy rokon törekvéseihez társakat kerítsen, szóljon. Az ismertett fejlesztőprogramok egyetlen előnye minden többivel szemben pusztán annyi, hogy a szándékok megvalósítói *rendszeres kapcsolatban állnak egymással*, a különféle helyszíneken találkoznak egyrészt azért, hogy a meglátogatott kistájak kezdeményezéseit részleteiben is megismerjék; másrészt, hogy tanuljanak belőle. Harmadrészt, hogy *erősítsék egymást* rokonítható szándékaikban.¹⁸

Utaltam már arra, hogy fejlesztőprogramjaink megvalósításának egyik célja éppen az, hogy a kistérségi, a kistáji, a 'járás' közösségi művelődés országos felkarolását megelőzően *annak költségeit megbecsülni* segítsenek. Az ugyanis nem lehet kérdés, hogy szükség van-e mindenütt a közösségi művelődés lehetőségeire. Az sem, hogy a települési perifériák szándékait valahonnan (és lehetőleg a legközelebről, tehát a körzetközpontot jelentő kisvárosból, nagyközségből) gyámolítani kell. Az sem lehet kérdés, hogy az országos lehetőségek költségeit kinek kell megteremteni. Azt viszont jogos kérdés (lehetne) a finanszírozó államtól, hogy tudja: *pontosan mit fizessen, s hogy pontosan miért és mennyit kell fizetnie*. Válaszokat csak úgy adhatunk, ha előtte próbát teszünk és számolunk.

Jegyzetek

- ¹ Beke Pál: *Kistérség, kistáj* = *Szín*, 2003. december (8/6) 1-6.o.
- ² Gergye Rezső: *Kistérség (kistáj, járás, város és vidéke)* = *Szín*, 2004. január (9/1) 3-4.o.
- ³ Kereszti Ferenc: *Műhelybeszélgetések a kistérségi közművelődésről* = *Szín*, 2004. május (9/3) 6-24.o.
- ⁴ Pósfay Péter: *A közösségi művelődés lehetőségének és/vagy megfelelő színvonalú működtetésének modellje* = *Szín*, 2004. március (9/2) 33-35.o.
- ⁵ Beke Pál: *Az aprófalvak, kistérségek, kistájak közösségi művelődése* = *Szín*, 2004. május (9/3) 1-5.o.
- ⁶ *Új utak a közösségi művelődésben I.-II.* 2 x 40 perces riportfilm Mezőkövesd, Szombathely-Herény, Kajdacs, Győrvár, Szombathely-Gyöngyöshermán, Börcs, Szombathely-Zanat, Oszkó, Kondoros, Komárom, Tiszacsécsé, Derecske, Nyíregyháza, Kisgyőr, Noszvaj, Egerszalók, Kádárta, Nagybjacs, Vasvár, Penyige, Sióagárd, Várgesztes, Kismarja, Dunaszeg, Túristvándi, Hajdúbagos szakmai-térségi megújulást jelentő munkáiról. Készítette 2004-ben a Magyar Művelődési Intézet „Látószög” Stúdiójában Nagy Attila és Tóth Zsóka.
- ⁷ *Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig, I.-III.* kötet, szerkesztette Pór Edit, Művelődéskutató Intézet, 1988.
- ⁸ Lásd például erre Bokor Béla – Mezei József: *Komplex kulturális modell-tervezet; az újpetrei gazdasági térség új közművelődési rendszere*, Baranya megyei Népművelési Tanácsadó, Pécs, 1978.
- ⁹ A magam részéről lásd erről például *Művelődési otthonok Budapesten – ma és holnap* = *Kultúra és Közösség*, 1975. 4. szám, 40-57.o.; *A jövő művelődési otthonainak funkcióiról* = *Budapesti Népművelő*, 1976. 1-2. szám, 9-14.o.; *Javaslat a városi közművelődés átalakítására (Pécs ürügyén)* = *Kultúra és Közösség*, 1989. 5. szám, 73-82.o.
- ¹⁰ *Statisztikai tájékoztató (a) közművelődési tevékenységről 2001-2002*, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2003.
- ¹¹ A '70-es évek végén úgy fogalmazott egy intézményfejlesztésről szóló, a Népművelési Intézetben készített dokumentum, hogy a közösségi hely a lakástól 10 perc alatt elérhető közelségben legyen. Ez azóta is illúzió. Megjegyzem, hogy pl. a *tanyaközpontok olvasókörei* vagy a kiegyezést követő időkben és a két világháború között telepített, a *tulajdonos által finanszírozott munkáslakótelepek kultúrotthonai* ezt a kívánalmat megvalósították.
- ¹² Jantyk Zsolt szövege alapján a *Közösségi művelődés a kistérségekben; fejlesztőprogram-gyűjtemény* című összeállításból: *Intézményi háttérű kistérségi közösségi művelődési fejlesztőmunka*, www.mmi.hu.
- ¹³ Lakatosné Sira Magdolna szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: A Túr-menti települések közművelődési hálózatának kiépítése*, i.h.
- ¹⁴ Mészáros Zsuzsa szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: Civil közösségi házak, információs központok népszerűsítése*, i.h.
- ¹⁵ Kasnyik Magdolna szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: Kistáji kulturális fejlesztés civil szervezőközponttal*, i.h. Civil szervezőmunkájuk miatt szervezetüket részletesebben bemutatam.
- ¹⁶ Hidvégi Éva szövege alapján a *Közösségi művelődés ... c. id. összeállításból: Kistáji kulturális fejlesztőmunka turisztikai koordinációs központokkal*, i.h.
- ¹⁷ *Nevesincs kísérlet* = *Magyar Hírlap Képes Melléklet*, 1984. november 28, 8-14.o.; *Siómente Népfőiskola*, szerk. Varga Csaba, Népművelési Intézet, 1985.
- ¹⁸ A *Kistérségi Kulturális Fejlesztési Műhelyben* együttműködő szakembereket Kereszti Ferenc koordinálja a Magyar Művelődési Intézetben (1011 Budapest, Corvin tér 8.).